

“BOBURIYNOMA” MA’RIFIY ROMANIDA MUALLIF MUNOSABATI**G’ofurova Shahnoza Alimovna,***O‘z RFA O‘zbek tili , adabiyoti va folklori instituti 2-bosqich tayanch doktoranti*

Annotatsiya: *ushbu maqolada o‘zbek mumtoz adabiyotida fenemon darajasiga chiqqanmumtoz ijodkorlardan biri , shoh va shoir Zahiriddin Muhammad Bobur hayot yo‘liga bag‘ishlangan , mustaqillik yillarida yozilgan eng yaxshi ma’rifiy romanlardan biri haqida mulohazalar qilinadi . Asar muallifi Xayriddin Sultonning “ Boburiynoma ” ma’rifiy romanida yoritilgan ekspeditsiya voqealarida ilgari surilgan g‘oya va muallif pozitsiyasi nafaqat adibni , yoki adabiyotshunos olimni xayratlantiradi balki , ozgina bo‘lsada kitobga mehri bo‘lgan kitobxonni ham befarq qoldirmaydi .*

Kalit so‘zlar : *Boburiynoma , ma’rifiy roman , ekspeditsiya , Ka‘batulloh , o‘lkashunos , diplomatik aloqalar , mustaqillik yillari , Zahiriddin Muhammad Bobur, ekspeditsiya .*

Аннотация: *в данной статье на уровень явления в узбекской классической литературе речь пойдет об одном из лучших просветительских романов, написанных в годы независимости, посвященном жизненному пути одного из авторов-классиков, царя и поэта Захириддина Мухаммада Бабура. Идея и авторская позиция Хайриддина Султана в событиях экспедиции, освещенные в просветительский романе «Бабурийнома», порадуют не только писателя или литературоведа, но и читателя, немного любящего книги.*

Ключевые слова: *Бабуринама, просветительский роман, экспедиция, Кабатулла, краевед, дипломатические отношения, годы независимости, Захириддин Мухаммад Бакур, экспедиция.*

Xayriddin Sultonnong 1997 yil adabiyot maydoniga kirib kelgan “Boburiynoma” ma’rifiy romani o‘z davrida yozilgan eng zalvorli asarlardan biri bo‘lib qoldi . Bu asar faqatgina adabiyot ixlosmandlarinigina emas, tarixchi, o‘lkashunos va siyosatchilarni ham diqqatini cheka bildi. Mustaqillikning ilk odim otgan kunlari xotirasini o‘zida tashigan asar shunisi bilan ham e’tiborliki,bunda birgina Bobur obrazi atrofida ikki davr va shu ikki davrga mansub bo‘lgan qahramonlar , ularning atrofida aylangan ikki davrning farqli va talato‘plarga boy hodisalarining bir yerga jamlanganidir .

Mustaqillik sharofati bilan ulug‘siymolarning o‘rganilishi va yana qaytadan moziydan , bugungi zamonaviy dunyomizdagi farqli o‘rtamga olib kelinishi aytarlicha e’tibor va harakat natijasida amalga oshdi . Bu harakat siyosiy bir jarayon natijasida yana ham kuchaydi .

Sovet sosiolizmi davrida Bobur va uning sulolasi , tuzgan davlatchiligi haqida takrorlanmas asarlar yozgan Pirimqul Qodirovdek ijodkorlarning asarlariga to‘ldirish yoki yangilik kiritish mumkin bo‘lmasada , lekin yangi davr bunday tarixiy shaxslarga yangicha nazar bilan boqa boshladi. Va mana shunday yangi davrda bu talablarga “Labbay” , – deb javob beradigan ijodkorlarga ehtiyoj sezila boshladi . Bunday ijodkorlardan biri Xayriddin Sulton edi.

Mustaqillik davrigacha, talabalik yillarida Bobur haqida bir qancha hikoya va qissalar yozgan adib ilk bor ustoz Primqul Qodirov oldiga borib maslahat so'raganlarini va ustozning yosh adibning tajribasizlik bilan yozganlarini toqat qilib o'qiganini, kamchiliklarini bartaraf etish uchun bir qancha maslahatlar berganini adib, o'zining ma'rifiy romanida iliq bir xotira sifatida eslab o'tadi.

Toshkent 1992 yil 4-aprelda marhum shoir Muhammad Yusuf adibga Andijonda Bobur nomi bilan bog'liq ekspeditsiya tashkil etilayotgani haqida habar beradi va 2 kundan so'ng ekspeditsiya tashkilotchisi geologiya-mineralogiya fanlari nomzodi Zokirjon Mashrabov bilan uchrashib, bu ekspeditsiya a'zosiga aylanadi. Va shunday qilib, "Boburiynoma" ma'rifiy romani yozilishiga sabab bo'ladi. 1992 yil 19 - may kuni ekspeditsiya Andijondan yo'lga chiqadi. Bu voqeani adib o'z asarida "Yo'lbars izidan" sarlavhasi ostida aks ettiradi. Andijondan Bobur bir umr orzu qilgan Samarqand sari oshiqishadi. Bu jumalarni o'qiyotgan zukko kitobxon, bu ekspeditsiyadan maqsad shunchaki, Bobur bosgan yo'llarni bosib o'tish emas, Bobur shaxsini his qilishda ekspeditsiya yo'l xaritasini tuzishida ham Bobur tuyg'ulari, dardlarini hisobga olganini sezadi.

Mazkur rejaga ko'ra Turkmaniston orqali Eronga, so'ng Turkiya, Suriya, Iordaniya Hoshimiylar Qirolligiga, undan Saudiya Arabistoni orqali Birlashgan Arab Amirliqi davlatiga va Fors ko'rfazini kechib Pokiston, Hindiston, Bangladeshga borish, safar nihoyasida Xitoyning Uyg'ur muxtor rayonidan Qirg'izistonga o'tib, yurtimizga qaytib kelish ko'zda tutilgan edi.

Ekspeditsiyaga bo'lgan xayrat va sevgisini muallif asarning kirish qismidanoq Boburga bo'lgan munosabatida yaqqol namoyon etadi. Xuddiki, kitobxonga bu safar oddiy yo'ldan emas, Bobur taqdirini qamrab olgan butun bir xayot "Bobur yo'li" demoqchidek bo'ladi. Bobur yurgan yo'llar, manzillar umumlashtirilsa ulkan bir yo'l, Bobur yo'li paydo bo'ladi. Unda mashaqqatlar, rohatlar, yo'qotishlar, topishlar, hiyonatlar, sadoqatlar, tanazzullar, g'alabalar, niyatlar va maqsadlar bor. Bularni hammasiga muallif o'ziga xos uslubda nigohini qaratadi, hamda mualliflik munosabatini mohirona namoyon etadi.

Bag'oyat mahobatli ulug'vor reja! Boshqacha ham bo'lishi mumkin emas, Bobur izidan yurganlarning niyat va vazifalari ham boburona bo'lishi tabiiy. Ekspeditsiya a'zolarini bu mamlakatlarga boshlagan asosiy sabab shundan iboratki, Bobur Mirzoning buyuk ajdodi Amir Temur yurgan yo'llardan o'tish ham safar rejasida bor edi. Samarqanddan Buxoroga keyin esa qo'shni Turkmaniston orqali Eronga chiqib, mamlakatlar bo'ylab ilmiy sayohat qilish boshlanadi.

Ilmiy ekspeditsiya Erondan chiqib Turkiyaga va undan so'ngra Damashqqa kirib keladi. Suriya hududida bo'lgan vaqtda adib Boburning o'g'illari o'rtasidagi o'zaro

ziddiyatlarni , Kamron Mirzoning dilgir qismatini o'zgacha bir hislar bilan kitobxonga yetkazadi .

Inson taqdiri qanchalar chigal !

Kamron Mirzo dilbar nafas shoir bo'lgan . Uning she'riy navolari aro iztirobli , ziddiyatli bir qalbining armon - afsuslari eshilib turgandek ...

She'r – qalb tarjimoni , deydilar . Bu baxtiqaro insonning kechmishi , dardu fojialari ham she'rlarida shundoqqina mujassam . Uning g'azallaridan birida quyidagicha bir bayt borki , dardu fojialari ham she'rlarida shundoqqina mujassam. Uning g'azallaridan birida quyidagicha bir bayt borki , qachon o'qib qolsam , qattiq mutaassir bo'laman , ko'ziga mil tortilayotgan sho'rlik shoir siymosi ko'z oldimga kelib turadi , – deb yozadi adib .

Barqdek anvori husnung ko'zlarimg'a chaqilib ,

Ko'zdin oqizding ko'ngulni qatra - qatra qon qilib ...”

Bu – shunchaki nazmiy timsol emas . Bu – mohiyat , sargashta vodiya sargardon kezgan , adashgan yo'l izlagan , xatolarini tuzatmoq qasdida yana xatolar qilgan inson iztiroblarining moddiy ifodasidir . Qonli fig'on , qonli faryoddur .

Ushbu tasvir , o'xshatishlar bilan voqeani yoritayotgan muallif Kamron Mirzoga hamdard , shoirning iztirobli baxtiqaro qalbi va taqdiriga mutaassir munosabatda bo'ladi.

Bu yanglig' hasratli nolalar , nadomat ohanglari Kamron Mirzoning aksar g'azallariga ham xosdir . Qaysar fe'l – atvori boismi , o'zaro fitnalar boismi , ko'zlaridan judo etilgan shoir ijodida “ ko'z ” , “ nigoh ” , “ yorug'lik ” , “ yig'lamoq ” kabi tushunchalar favqulodda teran va fojeiy ma'no kasb etadi .

Adib nega aynan Damashqda , Arabistonning yerlariga , Makkaga yaqinlashganda bu fojeali taqdirni eslaydi . Chunki , ko'zlariga mil tortilgan Kamron Mirzo Haj safariga jo'natiladi va qaytish vaqtida 1557 yili Arabistonda bu o'tkinchi dunyoni tark etadi . Kamron Mirzo bilan hamkor bo'lgan , ukasi Askariy Mirzo ham Makkaga yuborilib , Hajdan qaytishda Damashq yerlarida vafot etadi . Bu bilan adib nima demoqchi , hayotning o'tkinchiligini ko'rsatmoqchimi yoki , tarixdagi dardlarni va xatolarni xulosalamoqchimi ? Lekin bundan tashqari voqealardagi mashaqqatlarni , dardlarni asarning kompozision butunligi sifatida o'rta chiqarib , kitobxonni ham tarixga , ham ekspeditsiya jarayonlariga yanada bog'lashga , hayratini orttirishga , mulohazalari bilan o'rtoqlashishga chaqirgandek bir tasavvur ham uyg'otadi .

Ka'batullohga yetib kelguncha , turli shahar va qishloqlarni , sodda va bir – biridan farq qiluvchi turmush tarziga ega insonlarni ko'rib ulardan ta'sirlanib , joyiga kelganda mehr berib kitobxonni ham bu olamga olib ketgan adib , endi ularni Boburning tavbasini , gunohlarini pushaymonlik bilan e'tirof etgan bir ilohiy olamga olib boradi. Bu yerdagi kitobxonni e'tiborini tortadigan nozik bir jihat borki , bu

tavba - ekspeditsiya Madina hududida va Makkaga borgan sari yaqinlashganda havola etiladi .

Tavba va g'alaba hodisasi uzviy bog'langan holda adib tomonidan shaxsiy xulosalar bilan ochib berilishga harakat qilinadi . Boburning atrofidagi nosog'lom muhit , chog' ir va ma'junparastlikning barham topishi va Hindistonning zabt etilishi adibni ham ajib bir taasurotlar , hayratlar bilan hayajonga solgani seziladi .

Bu voqea hijriy 933 yili – milodiy 1526 yili sodir bo'ladi . Boburshoh o'sha yili Hindistonni zabt etib , porloq , olamshumul zafar quchdi .

Huddi shu yili u yana bir buyuk g'alabaga erishdi . Bu ulug' zafarning nomi – TAVBAdir . Bobur ayni o'shal fursatda Nafs ustidan buyuk g'alaba qozondi – ichkilik balosini yengdi .

Muallif tarixiy faktlarga ma'suliyat bilan yondashib , tasvir va o'sha shaxs xarakterini yoritishda ortiqcha emotsiyaga , yoki voqealarni xas – po'shlashga urunmaydi . Xaqiqiy ijodkor va avvalambor inson sifatida o'zining ichki kechinmalari , mulohazalarini satrlarda ma'lum qiladi .

2-iyun kuni Madinayi munavvara va Masjidi Nabaviyaga kelishgantadqiqotchilar qatorida , adibni ham bu yerdagi ilohiyatga va Islom aqidasi bo'lgan hayratlar , o'z - o'zidan qalblaridagi bo'shliqni to'ldirganini tasvirlash jarayonida sezishimiz mumkin . Rasulimiz marqadlari va ular oldida berilgan salomlar , al – Baqi' qabristonidagi Uhud tog'i shahidlari , sahobiy va sahobiyalarning haqqiga o'qilgan duolar adib qalbini ajib bir hayajonga solib , kitobxon qalbiga kirib kelayotganini his qilasiz . Madinadan Makkaga qadar bo'lgan masofada , Payg'ambarimiz alayhissalomning shu yo'llarda , goh ilohiy quvonchga to'lib , goh ma'yuslanib necha bor o'tganlarini o'ylab adib o'zidagi g'ayrushuriy ravishdagi qalbtitroqlarini ifodalashga o'z qoladi .

Adib 6-7 iyun Makkai mukarramada “ Qasri Osim ” mehmonxonasida “Boburnoma” ni o'qib o'tirar ekan , yodiga bundan ikki yil oldin yozgan badiasi “Boburning tushlari” idagi lavhalarni eslaydi . Diqqatingizni tortmoqchi bo'lgan holat shundaki , adib bir vaqtning o'zida 1992 yil yoz kunlari Makkadan , hijriy 906 yil kech kuzak oylari Xuroson yerlariga qaytadi va huddi Boburshohning yonida turgandek , sirli tush ko'rish voqeasi ifodasiga o'tadi . Bu yerdagi vaqt , zamon , makon tushunchalari bilan bog'liq bo'lgan kompozitsion butunlikni mohirlik bilan o'rta qo'yadi .

Adibdagi ayrim qalb mahzunliklarini , xasratlarini va sog'inch ortidan paydo bo'lgan his - tuyg'ularni ham kuzatishimiz mumkin . Makkadagi so'ngi kun Ka'batulloh atrofida 7 marta aylanib “tavofi vido” marosimini qiladi . Va dil – dilidan umid bilan iltijo etib , qayta va qayta kelishini nasib qilishini so'rab duo qiladi . Ko'zlari yoshga to'lib Harami sharif qarshisidan uzoqlashadi . Do'konlardan sovg'a

uchun joynamozi va ro'yxatni sotib olib, mehmonxonaga qaytadi. Negadir xomush va ma'yuslik ruhini egallaydi.

Undagi bu ma'yuslik beixtiyor kitobxonga ham ko'chadi va qalbdagi ayriliq dardi, ketmasdanoq sog'inish va yana qaytish umidini yozuvchi bilan birga yashab o'tadi.

Deyarli, butun arab o'lkalarini kezib o'tgan ilmiy – tadqiqot jamoasi sayohat davrida nimalarni ko'rmadi, nimalardan xayratlanmadi, huddi Boburdek yashab, Boburdek his qilishga harakat qilgan ekspeditsiya a'zolari bu holatning oson emasligini o'z tanlarida sezgan bo'lsa ajab emas.

Pokiston, Hindiston va Afg'onistondagi voqealarni yoritishni o'zi aslida yana bitta yangi ekspeditsiyaga mavzu bo'ldi. Bu voqealar ham qanchalik siyosiy- ijtimoiy ahamiyat kasb etishini romanni o'qish jarayonida tushunib boraverasiz. Asarda syujet va kompozitsiya shunchalik ustalik bilan qurilganki, o'sha davrdagi va o'tmishdagi ijtimoiy ongning baravar qo'yilishi syujetni vujudga keltigandek nazarimda.

Ekspeditsiya vaqtida ro'y bergan ilohiy voqealarga ham adib o'zining ijodkorlik nigohi bilan boqadi va Bobur Mirzo bilan yuz bergan hodisalar bilan taqqoslagandek, bulardan ruhiy anglashlar olmoqchidek taassurot uyg'otadi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, adib bu ekspeditsiya davomida va romanni yozish jarayonida ruhan yuksaladi va kitobxonga ham bu ne'matni ulashishga harakat qiladi. Asarni o'qish jarayonida voqea va inson xarakterlarining uzviy aloqadorligigaguvoh bo'lamiz. Adibdagi Bobur siymosiga bo'lgan hurmat, muhabbat aralash hayratini romandagi har bir obrazga singdirganday go'yo. Yoki adibning bu siymogabo'lgan muhabbati xaqi-hurmati ijodkorning atrofiga Boburga, uning ijod va hayot yo'liga befarq bo'lmagan insonlar yig'ilishi, ekspeditsiya jarayonida duch kelishi xuddi oldindan rejalashtirilgandek ko'rinishi mumkin. Keyin kitobxon, bu voqealar faqat badiiy tasavvurda emas, balki real hayotda bo'layotgani anglab, voqealardagi ilohiy harakatni yana bir bor ichidan his qiladi.

Xayriddin Sulton O'zbekistonning mustaqillikdagi ilk odim otayotgan davrini ma'rifiy romanida ko'rsatib bera oldi. Xalqaro aloqalar va siyosiy munosabatlar, geografiya, xalqlarning yashash tarzi, yo'ldagi hodisalar va boshqa jabhalariga oid ma'lumotlarni berayotganda, Bobur Mirzoning "Boburnoma" si hayolingizga kelaveradi va yana bir bora adibdagi sinchikov nigohga tan berasiz.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. Zahiriddin Muhammad Bobur . Boburnoma .
2. P.Samsiyev . Yulduzcha . 1990.
3. Xayriddin Sulton . Boburnoma ma'rifiy roman . Sharq . Toshkent . 1997.